

Walter E. Kaegi, *Heraclius: emperor of Byzantium*, Cambridge University Press, New York 2003, ss. 359, 6 il., 10 map, ISBN 0-521-81459-6

<https://doi.org/10.14746/bp.2024.31.21>

Panowanie Flawiusza Herakliusza (610–641) okazało się obfite w skutki, które trwale zmieniły *Imperium Romanum*. Zdaniem serbskiego bizantynisty Georgija Ostrogorskiego (1902–1967) oznaczało ono „koniec okresu rzymskiego i początek historii Bizancjum”¹. Hellenizacja państwa postępowała i łacina ustępowała grece. Emanacją tej greyzacji było tytułowanie się przez Herakliusza mianem *basileusa*. Jerzy Pizyda, grecki poeta i autor panegiryków, okrzyknął go patetycznie zaszczytnym mianem „nowego Konstantyna Wielkiego”. Odzyskał on bowiem zrabowaną przez Persów relikwię Prawdziwego Krzyża z Jerozolimy. Według *Złotej Legendy*, czyli zbioru żywotów świętych autorstwa Jakuba de Voraigne (ok. 1230–1299), Herakliusz dźwiگاł z powrotem krzyż na boso wzorem Chrystusa, wkraczając do świętego miasta. Stolica imperium odparła z kolei oblężenie Awarów w 626 r., co uznano za wysłuchanie modłów o wstawiennictwo do Bogurodzicy. W związku z tym wydarzeniem patriarcha Sergiusz I (610–638) napisał akatyst „O, Waleczna Hetmanko”². Przypisuje się Herakliuszowi zasługę zreorganizowania cesarstwa poprzez wprowadzenie systemu okręgów militarnych tzn. temów. Herakliusz bywa też nazywany „pierwszym krzyżowcem”³. Stwierdzenie to jednak jest błędne chronologicznie, ponieważ między 7. a 9. stuleciem pojęcia świętej wojny i krucjaty nie dominowały w bizantyńskich działaniach wojennych⁴.

Czasy panowania dynastii heraklijskiej zajmują istotne miejsce w historii cesarstwa i są istotne dla zrozumienia zmian w świecie bizantyńskim. Często jednak pozostają w cieniu bardziej znanych okresów, takich jak panowanie Justyniana I Wielkiego (527–565), czasów dynastii macedońskiej (np. Bazylego II Bułgarobójcy), czy też epoki odnowy za Komnenów. Książka *Heraclius: emperor of Byzantium* weszła w lukę, która zaistniała wówczas w anglosaskiej historiografii. Okres wczesnobizantyński cieszy się natomiast zainteresowaniem wśród polskich historyków, co można dostrzec w serii prac łódzkich bizantynistów *Byzantina Lodziensia*, czy też cennej pracy zbiorowej pod tytułem *Bizancjum i Arabowie: Spotkanie cywilizacji VI–VIII wiek* pod redakcją Teresy Wolińskiej i Pawła Filipczaka.

¹ G. Ostrogorski, *Dzieje Bizancjum*, red. H. Evert-Kappesowa, Warszawa 2008, s. 137.

² A. Kaldellis, *The new Roman empire: a history of Byzantium*, New York 2024, s. 366.

³ Teza ta znalazła się w popularno-naukowej książce: G. Regan, *First crusader: Byzantium's holy wars*, New York 2003.

⁴ W.E. Kaegi, *Konfrontacja z islamem — cesarze przeciw kalifom (641 – ok. 850)* [w:] *Bizancjum ok. 500–1024*, red. J. Shepard, t. 1, przekł. K. Pachniak, J.S. Partyka, R. Piotrowski, Warszawa 2012, s. 364.

Twórcą omawianego dzieła jest Walter E. Kaegi (1937–2022), amerykański historyk i profesor z Uniwersytetu w Chicago. Autor to doświadczony historyk, który włożył ważny wkład do historiografii dotyczącej okresu wczesnobizantyńskiego. Godny podziwu jest wachlarz językowy amerykańskiego historyka, w którego skład, oprócz rodzimego angielskiego, wliczał się arabski, francuski, niemiecki, grecki, łaćniński i ormiański.

Struktura pracy jest ułożona chronologicznie wedle wydarzeń z życia tytułowej postaci, począwszy od lat młodości jako syn gubernatora Afryki po czasy rządania Wschodnim Cesarstwem Rzymskim. Część merytoryczną poprzedza wstęp, który omawia ówczesny stan badań oraz problematykę bazy źródłowej. Książka dzieli się na osiem rozdziałów. Pierwsze dwa (s. 19–109, rozdz. I–II) stanowią wprowadzenie, opisując okoliczności sprzyjające przejściu rządów przez dynastię heraklijską i genezę tegoż to nowego rodu na tronie w Konstantynopolu. Początkowa część skupia się na ormiańskich korzeniach władcy oraz na jego ojcu, Herakliusz Starszym, egzarście Kartaginy. Drugi rozdział opisuje kryzys wewnętrzny imperium, czego skutkiem było obalenie cesarza Fokasa (602–610). Centralną i najbardziej rozbudowaną częścią pracy stanowią rozdziały poświęcone wojnie bizantyńsko-sasanidzkiej (s. 100–191, rozdz. III–V), czyli konfliktowi zwieńczonemu obopólnym wyniszczeniem obu mocarstw. Walter E. Kaegi wykazał się szczególną skrupulatnością w badaniach nad wojną z Persami, która stanowi ważny moment dla Cesarstwa Bizantyńskiego oraz szczegółowo opisał działania militarne i ich konsekwencje dla regionu. W szóstej części Kaegi poświęca uwagę próbom wprowadzenia przez Herakliusza religijnej jedności i zażegnania sporów natury doktrynalnej, mających przełożenie na wewnętrzną niestabilność imperium. Autor z powodzeniem ukazuje Herakliusza jako stratega, który w obliczu trudnych wyzwań (zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych) podejmuje decyzje mające skutki o charakterze militarnym, politycznym i religijnym. Przedostatnia część tyczy się inwazji arabskiej, w tym kluczowej bitwy nad rzeką Yarmūk (636 r.), która umożliwiła muzułmanom wbicie się klinem w Syrię i oddzielenie Egiptu od bałkańsko-anatolijskiego rdzenia cesarstwa. Ostatni rozdział dotyczy schyłkowego okresu panowania Herakliusza, jego zmagania ze zdrowiem oraz trudności związane z zapewnieniem stabilnej sukcesji, co zapowiadało wewnętrzne walki o sukcesję na tronie nad Bosforem. Całość pracy, po końcowych konkluzjach w zakończeniu i spisie zgromadzonej bibliografii (s. 328–346), została opatrzona indeksem osobowym oraz nazw geograficznych i etnicznych.

W pracy wykorzystano nie tylko grecką spuściznę historiograficzną w postaci *Chronografii* Teofanesa Wyznawcy czy *Historii powszechnej* Teofilakta Simokatty, ale również orientalny materiał źródłowy, jak np. kronikę Michała Syryjczyka, co pozwoliło przedstawić przebieg wydarzeń z różnych perspektyw i tym bardziej pomogło wzbogacić narrację. Inną zaletą pracy jest umiejętne opracowanie kwestii wojskowych, jak chociażby rekonstrukcja bitwy pod Niniwą (627 r.), czyli starcia, które zakończyło się klęską armii perskiej w Mezopotamii. Rok później miało miejsce zdobycie Ktezyfontu i obalenie szachinszacha Chosroesa II Parwiza (591–628).

Autor skupia się często na tym, czego nie wiadomo na temat Herakliusza, w rezultacie jego praca w niektórych miejscach stawia pytania, choć jednocześnie nie udziela na nie odpowiedzi. Walter E. Kaegi posługuje się też przypuszczeniami wynikającymi z braku szczegółowych informacji dostępnych w tekstach źródłowych. Dotyczą one takich kwestii, jak znajomość innych języków władcy poza greką (s. 22), czy też o traumę spowodowaną uczestnictwem w bitwach. Pojawia się w tekście nawet współczesny termin „zespołu stresu pourazowego” (s. 244). Oba powyższe podejżenia są jak najbardziej zasadne, zwłaszcza że Herakliusz był pierwszym żołnierzem-cesarzem od czasów Teodozjusza I (379–395), zatem władcy nie brakowało potencjalnie traumatycznych przeżyć. Umiejętność posługiwania się językiem ormiańskim również nie byłaby czymś nadzwyczajnym, zważywszy na to, że dynastia heraklijska wywodziła się z Kapadocji. Kaegi sugeruje również, że zgoda patriarchy Konstantynopola na przetopienie naczyń liturgicznych na cele wojenne była efektem szantażu ze strony Herakliusza (s. 111). Autor nie wdaje się zbyt dogłębnie w teologiczne niuansy na temat promowanej przez cesarza doktryny monoteizmu. Wątek podboju arabskiego ustępuje objętościowo bardziej chwalebnej, bo zakończonej triumfem tematyce wyprawy cesarza do Persji. Autor napisał więcej na temat ekspansji islamu w innych swoich książkach, *takich jak Byzantium and the Early Islamic Conquests* oraz *Muslim Expansion and the Byzantine Collapse in North Africa*.

Książka została pozytywnie odebrana przez światową historiografię, choć spotkała się też z krytyką. Kanadyjski historyk Geoffrey Greatrex z Uniwersytetu w Ottawie pochwalił ją za szczegółowe omówienie Herakliusza jako dowódcy wojskowego, jednocześnie wytykając brak głębszej analizy religijnego tła epoki, co mogłoby dopełnić obraz cesarza. Spory na temat natury chrystologicznej giną w narracji, w której jak zauważył Vadim Prozorov: „wojna toczy się niemal bez przerwy”.

Podsumowując, omawiana książka jest wartościową biografią godną polecenia czytelnikowi zainteresowanemu tematem kampanii wojskowych Herakliusza i dramatycznego okresu historii Wschodniego Cesarstwa Rzymskiego, będącego w praktyce walką o przetrwanie.

Dominik Pawłowski

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Historii

e-mail: dompaw11@st.amu.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-2532-7783>

BIBLIOGRAFIA

- Bizancjum ok. 500–1024*, red. J. Shepard, przeł. K. Pachniak, J.S. Partyka, R. Piotrowski, t. 1, Warszawa 2012.
Kaldellis A., *The new Roman empire: a history of Byzantium*, New York 2024.
Ostrogorski G., *Dzieje Bizancjum*, red. H. Evert-Kappesowa, Warszawa 2008.
Regan G., *First crusader: Byzantium's holy wars*, New York 2003.